

Отже, на початку ХХ ст. рух студентської та учнівської молоді у своєму розвитку не був однорідним. Певна частина молоді відмовлялась від радикальних ідей та опозиційних виступів. Академізм не був випадковим явищем, його поява пояснюється конкретними історичними обставинами, а також цілеспрямованою політикою уряду, який використовував промонархічні учнівські та студентські організації для боротьби з радикально налаштованою молоддю. Академізм розвивався у двох напрямках: діяльність аполітичних організацій, які сповідували принцип «університет для науки», та чорносотенно-монархічних осередків. Протистояння між «радикалами» та «академістами» послаблювало загальний молодіжний рух.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Левицька Н.М. Студентство в національно-визвольному русі України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 25 с.; 2. Філоретова Л.М. Суспільно-політична діяльність учнівської молоді України в другій половині 1907 р. // Наукові записки НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2002. – Вип. 45. – С. 11-18; Філоретова Л.М. Еволюція нелегальної діяльності учнівської молоді України в 1908-1911 рр. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2003. – Вип. 22. – С. 240-247; Непорожня Г.А. Суспільно-політична позиція учнів світських середніх навчальних закладів України у 1905 р. // Наукові записки НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2000. – Ч. ІV. – С. 209-215; 3. Борисенко В.Й., Непорожня Г.А. Суспільно-політична діяльність вчителів і учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 рр. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2002. – 149 с.; 4. Ветров Р., Донченко С. Політичні партії України в першій чверті ХХ ст. (1900-1925). – Дніпропетровськ-Дніпродзержинськ; Поліграфіст, 2001. – 245 с.; Павко А. Політичні партії та організації в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: Методологія, історіографія, проблеми, перспективні напрямки наукових досліджень. – К.: Знання, 2001. – 112 с.; 5. Волковинський В.М. Організації великоросійських шовіністів в Україні на початку ХХ ст. // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 63-74; 6. Степанов С.А. Чёрная сотня в России (1905-1914). – М.: Мысль, 1993. – 310 с.; 7. Кулешов И. Из истории движения среди учащихся средних учебных заведений (С 90-х годов по октябрь 1917 г.). – М.: ОГИЗ, Молодая гвардия, 1931. – 134 с.; 8. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф.274. – Оп.1, т.1. – Спр.574; 9. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф.770. – Оп.1. – Спр.424; 10. ДАХО. – Ф.770. – Оп.1. – Спр.448; 11. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф.45. – Оп.19. – Спр.691; 12. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.; 13. ДАХО. – Ф.667. – Оп.286. – Спр.163; 14. Гуревич м. Київська робітничка та шкільна молодь у революції 1905 року. – Х.: Молодий більшовик, 1932. – 38 с.; 15. ДАХО. – Ф.770. – Оп.1. – Спр.519; 16. Труды совещания об экономических нуждах студенчества г. Санкт-Петербурга 26-31 марта 1908 г. – СПб.: Типография В.Я.Мильштейна, 1909. – 64 с.; 17. ДАХО. – Ф.770. – Оп.1. – Спр.809; 18. Степанович С. Студентські товариства при Київському комерційному інституті // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Інститут історії НАН України, 2001. – Вип. ІІІ. – С. 221-233; 19. ДАХО. – Ф.770. – Оп.1. – Спр.745; 20. ДАХО. – Ф.3. – Оп.287, т.3. – Спр.2994; 21. Кушныр-Кушнарёв Г. Исторический очерк возникновения и развития академических организаций в России. – СПб.: Книгоиздательство «Университет для науки», 1914. – 149 с.; 22. ЦДІАУК. – Ф.274. – Оп.4. – Спр.87; 23. Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института. – 1913. – № 1. – С. 4; 24. ДАХО. – Ф.770. – Оп.1. – Спр.678; 25. ДАХО. – Ф.3. – Оп.287, т.3. – Спр.3570; 26. ЦДІАУК. – Ф.274. – Оп.4. – Спр.86; 27. Законы, циркуляры, сенатские разъяснения // Вестник народного образования. – 1914. – № 5-6; 28. Самойлов Ф.О., Скрипник М.О., Ярещенко О.Т. Одеса на зламі століть (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – Одеса: Маяк, 1998. – 232 с.; 29. ЦДІАУК. – Ф.442. – Оп.849. – Спр.154; 30. Премислер І. Революційний рух на Україні на початку ХХ ст. (1900-1903 рр.). – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1958. – 165 с.; 31. ДАХО. – Ф.3. – Оп.287., т.1. – Спр.1108; 32. ДАОО. – Ф.42. – Оп.35. – Спр.399; 33. Петров К. Правда в деле недоумения студентов Харьковского университета. – Х.: Типография Губернского Правления, 1905. – 22 с.; 34. Нариси історії Харківської обласної партійної організації. – Х.: Прапор, 1970. – 480 с.; 35. Марчук Ю.І., Тичина А.К. Ізмаїл. Історичний нарис. – Одеса: Аспект, 1997. – 72 с.; 36. Устав Всероссийского национального студенческого союза. – Киев, 1912; 37. Одесский союз русских людей. Студенческий подотдел. Правила. – Одесса, 1911; 38. Революционное движение в Придунайском крае (1900-1917). Документы и материалы. – Киев – Одесса: Вища школа, 1973. – 176 с.; 39. Мельник С.К. Революционное движение в Придунайском крае в период империализма (1900-1917 гг.). – Киев – Одесса: Вища школа, 1981. – 131 с.; 40. Державний архів м. Києва. – Ф.81. – Оп.1. – Спр.580; 41. Державний архів Полтавської області. – Ф.351. – Оп.1. – Спр.58; 42. ЦДІАУК. – Ф.274. – Оп.4. – Спр.209; 43. // Звезда. – 1910. – № 3. – 30 декабля; 44. ДАОО. – Ф.42. – Оп.35. – Спр.482; 45. ЦДІАУК. – Ф.442. – Оп.859. – Спр.314; 46. ДАХО. – Ф.3. – Оп.287, т.3. – Спр.2982; 47. ЦДІАУК. – Ф.274. – Оп.4. – Спр.208; 48. ДАХО. – Ф.3. – Оп.287, т.4. – Спр.4435; 49. ЦДІАУК. – Ф.274. – Оп.4. – Спр.370.

О.І.Постернак

БУРЖУАЗІЯ ТА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ПІВДНЯ РОСІЇ У ПОШУКАХ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 РР.

Активізація політично активної інтелігенції та поміркованих ліберально-демократичних кіл буржуазії на початку ХХ ст. стали своєрідним барометром глибокої суспільної кризи, що призвела до демократичної революції та інтенсивного політичного пробудження. Проте навіть сьогодні, відкинувши стереотипи радянської історіографії, історична наука ще не підійшла до цілісного переосмислення історії Першої російської революції як масштабної системної кризи в контексті модернізації суспільства. Хоч вона і закінчилась на користь самодержавства, але водночас призвела до важливих позитивних змін у свідомості соціальних класів і верств.

Висвітлення історії міжкласових відносин в радянський період розвитку історичної науки зазнало суттєвого викривлення. Інтелігенція штучно диференціювалася на різноманітні класові прошарки. За буржуазією не визнавалась роль активного учасника політичного процесу. У цілому радянська наука свідомо виводила ці дві потужні групи суспільства за дужки революційного процесу, недооцінювала їх сукупний опозиційний потенціал, тиражувала стосовно до їх ролі в революції численні ідеологічні штампи й ярлики. Цілком ігнорувався той факт, що викликана революцією 1905-1907 рр. ейфорія інтелектуальної й політичної активності охопила велику частину підприємців та інтелігентів. Спільною ареною їх суспільно-політичної діяльності на початку ХХ ст. стали політичні партії, Державна дума, земські та міські органи самоуправління, періодична преса тощо.

У контексті соціальної історії органічно впливає питання про взаємовідносини між різними соціальними групами у час максимальної напруги соціальних суперечностей російського суспільства, які й призвели до революції 1905-1907 рр. Враховуючи недооцінку фактору впливу буржуазії та інтелігенції на політичний процес під час Першої демократичної революції, аналіз характеру відносин між цими двома соціальними верствами набуває нового змісту, формує наукову потребу в об'єктивному висвітленні участі підприємців й інтелігентів в діяльності партійних організацій, виявленні спільних рис у громадській поведінці та особливостей політичної свідомості. Серед чисельних формулювань, які можна використати для визначення системи стосунків між представниками буржуазії та інтелігенції, найбільше відповідає поняття соціального діалогу, що являє собою механізм спільної конструктивної діяльності різноманітних класів, верств, прошарків суспільства з метою реалізації змін, перетворень і реформ. Пошук оптимальної моделі соціального діалогу між різними групами суспільства є засобом модернізації політичної системи, запорукою здійснення важливих соціально-економічних перетворень, культурно-духовного оновлення суспільства на будь-яких його етапах розвитку.

У сучасній історіографії спробу проаналізувати сумісність ідей підприємців з ідеями інших соціальних груп, передусім з позиціями інтелігенції, розглянути перспективу об'єднання зусиль опозиційних самодержавству сил здійснив американський дослідник Дж. Вест. Він висловив міркування про те, що однією з найбільш показових рис соціального розвитку Росії початку ХХ ст. був розрив, який історично склався між підприємницькою верствою та громадськістю. Підприємці здавна були позбавлені спілкування з освіченою публікою через свій низький культурний рівень, з одного боку, та глибоко укорінені аристократичні та поміщицькі стереотипи щодо егоїстичної, меркантильної діяльності буржуазії – з іншого [1, с. 192]. Дійсно, в середовищі інтелігенції, як й у цілому в громадській свідомості, існував критичний погляд на підприємництво, пов'язаний з традицією заперечення культури багатства, коріння якої знаходилося у християнській моралі. Серед інтелігентів частими були звинувачення у бік підприємців за їх амбіційність, неосвіченість, хижацьку експлуатацію праці робітників, бажання легкої наживи.

Взаємовідносини між політично активною частиною буржуазії та інтелігенцією протягом революційних 1905-1907 років будувалися досить складно. Вже згаданий Дж. Вест стверджує, що Перша російська революція підтвердила існування неприйняття інтелектуальною громадськістю позицій буржуазії [1, с. 194]. Так на установчому з'їзді Конституційно-демократичної партії 12-18 жовтня 1905 р. лідер кадетів П. Мілюков висловив тезу про «позакласовий» характер нової політичної сили. «Праворуч від нас межа, - говорив він, - там, де наші суперники виступають в ім'я вузьких класових інтересів російських аграріїв чи промисловців. Наша партія ніколи не буде стояти на варті цих інтересів...» [2, с. 134]. Подібна позиція не дивує, оскільки кадетська інтелігенція вважала буржуазію класом, залежним від царського самодержавства.

Як для підприємця, так і для інтелігента усвідомлення власних соціальних ролей та віднесення до тієї чи іншої соціальної верстви на початку ХХ ст. не було таким очевидним фактом.

Так, наприклад, велика кількість технічної інтелігенції настільки тісно було пов'язана у своїй діяльності з власниками та засновниками підприємств, що подекуди її можна впевнено ототожнювати вже не стільки з власне інтелігенцією, скільки з буржуазією. Так гірничий інженер Ю.М. Горяїнов був повіреним правління Товариства миколаївських заводів і верфей; інженер-технолог І.М. Дворжанчик - директором-розпорядником французького Товариства для розробки кам'яної солі та вугілля в Південній Росії; гірничий інженер І. Кнотте – директором-розпорядником Товариства для торгівлі мінеральним паливом Донецького басейну; інженер шляхів сполучення Ф.Є. Єнакієв – директором Товариства південно-донецької залізної дороги та Російсько-бельгійського металургійного товариства; гірничий інженер Калістратов – уповноваженим З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії, керівником правління Товариства «Бахмутська сіль» [3, с. 122 - 156]. Підприємці активно наймали інженерів, виділяючи їм частину прибутку. Дослідниця Н. Шип в цьому контексті вказує, що, стаючи більш забезпеченими в матеріальному плані, інженери, так би мовити «зрошувались» з буржуазією [4, с. 114].

Технічна інтелігенція поступово завойовує міцні позиції в соціально-економічному житті, поповнюючи у такий спосіб верству підприємців. Якщо в 1885 р. з 22 322 керівників підприємств лише 1 608 мали вищу та середню технічну освіту, в тому числі 535 іноземців (7%), то наприкінці ХІХ ст. інженерно-технічних спеціалістів в Росії нараховувалось вже 4 010 осіб [4,

с. 177]. Цей прошарок інтелігенції радянські історики відносили до «буржуазної верхівки», до якої, на їх думку, також належали адвокати, професори, журналісти та представники інших професійних груп інтелігенції, що перебували на службі великого капіталу [5, с. 32].

Узагалі радянська концепція участі інтелігенції в революційній боротьбі передбачала виокремлення в її складі чотирьох основних соціальних груп відповідно до чотирьох класів суспільства – поміщицької, буржуазної, дрібнобуржуазної та пролетарської. Основний пріоритет віддавався пролетарській інтелігенції, яка приєдналась до революційних мас в боротьбі з самодержавством. Її складовою частиною були деякі вихідці з буржуазних та дрібнобуржуазних верств, які встали на класові позиції пролетаріату [6]. Отже, політична позиція інтелігенції обов'язково ставилась в залежність від її соціальної належності, матеріального становища, місця в соціальній ієрархії, кваліфікації і професії. Принагідно слід зауважити, що штучний поділ інтелігенції на групи відповідно до існуючих класів заперечував існування інтелігенції як окремої самостійної соціальної верстви.

З посиленням капіталістичного розвитку суспільства на початку ХХ ст. відбувався об'єктивний процес соціального зближення представників буржуазії та інтелігенції. Сформувавшись протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в окрему соціально-професійну верству, інтелігенція розвивалась далі за рахунок переважно буржуазних верств міста і села. Яскраво ілюструють цей факт дані про відтворення інтелігенції через систему вищої освіти. Так тільки за 1855-1878 рр. серед студентства трьох університетів України (Київського, Харківського, Новоросійського) частка вихідців з дворянства зменшилась з 65,3 до 39,4%. У Новоросійському університеті протягом 1903-1916 рр. частка дітей дворян і чиновників серед студентів зменшилася з 46 до 23,1%. Водночас кількість вихідців із середніх верств міста зросла до 41,6%. У Катеринославському гірничому училищі протягом 1900-1909 рр. питома вага дворян серед студентів також зменшилася – з 15 до 14%, кількість міщан зросла з 26 до 33%. [7, с. 16]. Отже, дворянство на початку ХХ ст. перестало бути головною соціальною базою для рекрутування інтелігенції, що не могло не позначитися на її колективному світогляді та рівні політичної свідомості. З одночасною зміною джерел формування інтелігенції відбувалося швидке зростання її громадського статусу, вагомості ролі практично в усіх сферах життя суспільства. Цей процес відбувався паралельно із зростанням економічного й політичного становища підприємницької верстви.

Початок революції 1905-1907 рр. ознаменувався для буржуазії переглядом ідеології «соціального конформізму» та політичного нейтралітету у ставленні до царського самодержавства. До першої революції 1905-1907 рр. торгово-промислова верства практично не була задіяна у політичній сфері суспільства [8, с. 52]. Сигналом, що призвів до появи у 1905 р. в особі російської буржуазії нової та потенційно впливової сили, став стрімкий прогрес підприємців у розумінні та захисті своїх спільних інтересів [1, с. 192]. Важливу роль в цьому процесі відіграла позиція ліберальної інтелігенції, яка в цілому відповідала духові часу й була спрямована на оптимізацію державно-політичного режиму та соціально-економічного устрою країни, що також було в інтересах підприємців. Проте формування потреби в здійсненні кардинальних реформ серед представників підприємницької верстви відбулось значно пізніше, ніж серед інтелектуальної еліти початку ХХ ст.

Саме інтелігенція задавала в суспільстві певний високий стандарт освіченості, етики, мистецьких смаків, суспільної думки. Прилучення до інтелектуального середовища сприяло усвідомленню підприємцями значення такого феномену, як суспільно-корисні справи, благодійність, меценатство. «Саме при зіткненні з культурою (а не в економіці), у спілкуванні з творчими людьми – письменниками, художниками, науковцями – зароджувалися і вперше широко заявляли про себе в підприємницькому середовищі елементи цивілізованої свідомості, ліберального мислення, справжнього, а не уявного патріотизму» [9, с. 480].

Революція 1905-1907 рр. вплинула на світогляд не тільки буржуазії, а й інтелектуальної верстви населення. Г. Касьянов, наприклад, вважає, що Перша російська революція призвела до глибокої моральної кризи в середовищі інтелігенції, оскільки її поразка була подібна до краху світогляду цілих поколінь інтелігентів. Як приклад він наводить збірку статей «Вехи», називаючи її «справжнім судом над інтелігенцією». Автори збірки критикували «політичну легковажність» та «неділовитість» інтелігенції, вказували на внутрішню суперечливість її поведінки [7, с. 21]. Виникнення і розвиток цих якостей пов'язано було з етичними традиціями російської інтелігенції та світоглядними засадами її діяльності. Але якщо «віховці» розцінювали участь інтелігенції в революції як своєрідний «гріх», який вона скоїла через брак високих морально-політичних якостей, то ідеологи марксизму, зокрема

В. Ленін, критикував інтелігенцію вже за те, що вона, розчарувавшись в революції, відійшла від неї [7, с. 22].

З початком демократичної революції з великою активністю розгорнувся процес партійного будівництва, в який були втягнуті як підприємці, так і інтелігенти. Більша частина інтелігенції південноросійського регіону долучилась до розбудови осередків Конституційно-демократичної партії. На півдні Росії найбільш чисельною була Херсонська організація кадетської партії, очолювана головою губернської земської управи О.К.Парамоновим [10, арк. 1]. Лідером одеських кадетів став професор історії Новоросійського університету Є.М. Щепкін. У Катеринославі головою губернської організації кадетів був лікар І.А.Бутаков [11, с. 304-308]. Загалом у соціальному складі губернських та повітових кадетських груп переважали представники інтелігенції – вчителі, службовці земських і міських управ, аптекарі, лікарі і фельдшери. Разом з чиновниками інтелігенція складала складу партійних організацій кадетів. Вихідців із буржуазії – банкірів, домовласників, купців – було дуже небагато. Це яскраво простежується під час аналізу соціального походження керівництва кадетської організації Катеринослава. З 13 осіб, що входили до керівного органу організації, 7 були представниками інтелігенції, 3 – дворянами, 3 – службовцями державних установ. Жодного промисловця, купця чи банкіра у складі Катеринославського кадетського осередку не було [12, с. 87-92].

Певного успіху кадети досягли в залученні до партії представників заможної сільської буржуазії тільки в Бессарабській, Таврійській та Херсонській губерніях. Так, наприклад, до кадетської партії записалися передусім заможні селяни Аккерманського повіту і с. Чичми Ізмайльського повіту [13, арк. 1-69]. Але все ж таки провідну роль в конституційно-демократичних осередках відігравала політично свідомо інтелігенція. Дослідниця А.О. Білоус, незважаючи на те, що сама наводить дані про перевагу інтелігенції в складі кадетських організацій, робить при цьому протилежний висновок: кадети у своїй ідеології, політиці й тактиці відображали інтереси буржуазії, і що це переконливо доводять дані про соціальний склад керівних органів партії, в яких, на її думку, домінували, зокрема, капіталісти [12, с. 94-95]. Що стосується тези про відображення кадетами інтересів буржуазії, то, напевно, краще погляди кадетів аналізувати не з позицій класової заангажованості, а розглядати їх як комплекс демократичних ідей, які розділяла більшість прогресивної громадськості, в тому числі і підприємцькі кола.

Політично активна частина буржуазії більше схилилась до підтримки опонентів кадетів – «Союзу 17 октября» та інших праволіберальних політичних сил. Партія октябристів, на думку дослідника С. Сефа, найбільше з всіх інших партій «відображала інтереси та прагнення великого промислового капіталу в цілому» [14, с. 95]. Деякі дані про соціальну основу цієї політичної сили може дати характеристика списку кандидатів у виборні. В Одесі на виборах до I Державної Думи об'єднаним комітетом «Союзу 17 октября» і Торгово-промисловою партією було висунуто 60 кандидатів у виборні, з яких 10 (16,6%) належало до групи власників промислових підприємств і банкірів; 7 (11,6%) – купців; 9 (15%) – професорів; 8 (13,5%) – громадських діячів; 7 (11%) – лікарів; 6 (10%) – почесних мирових суддів; 4 (6,6%) – інженерів; 4 (6,6%) – чиновників; 2 (3,3%) – службовців; 1 (1,6%) – редакторів; 1 (1,6%) – священників; 1 (1,6%) – робітників; соціальне

походження 5 кандидатів не вдалось встановити [15, с. 45]. Отже, безпосередньо до буржуазії можна віднести тільки 17 осіб, або менше третини кандидатів, які були висунуті октябристами й Торгово-промисловою партією у виборні Одеси. Більше ніж половина кандидатів репрезентувала інтелігенцію, що значно коригує висновок радянських істориків, що «класову основу партії склали справжні хазяї капіталістичного суспільства – велика торгово-промислова й фінансова буржуазія» [15, с. 49].

Для об'єктивності слід зазначити, що доля підприємців в соціальному складі октябристів дійсно була більшою, ніж у кадетів. Партійно-ідеологічна спорідненість октябристської буржуазії та інтелігенції свідчила про високий рівень політичної солідарності між ліберально-демократичними групами підприємців і інтелектуалів. Якщо ж більш широко розглядати значення подібного союзу, то безперечним є той факт, що спільними зусиллями буржуазії та інтелігенції нівелювалася стана ієрархія Російської імперії та опрацьовувалася ліберальна програма перетворень.

Ефективному соціальному діалогу між підприємцями та інтелігенцією певною мірою заважала відмінність їх інтересів. П. Берлін серед причин «роздратування» політикою царського уряду в середовищі буржуазії вказував, що їй «потрібний був широкий ринок, - азійські умови соціально-політичного життя, хижачка податна політика, дворянський фаворитизм підривали купівельні сили країни, вбивали зростання потреб...» [16, с. 224]. При зростанні економічної ролі підприємницької верстви всі основні важелі державної влади залишались в руках самодержавного уряду й державної бюрократії, яка поповнювалася переважно представниками дворянства.

Інтелігенція ж вимагала більших громадянських свобод та широкого простору для своєї професійної діяльності, причому вона вважала себе морально відповідальною за долю країни й народу, претендуючи на роль їх захисника і вчителя [17, с. 130]. У листопаді 1906 р. відомий український історик, який був яскравим виразником позиції прогресивної національної інтелігенції початку ХХ ст., М.С. Грушевський з цього приводу в листопаді 1906 р. писав: «Суспільність втомлена гарячковими поривами останніх двох років, нервовими висиланнями, зрадливими надіями. Вона настрашена нечуваною анархією останніх часів, повним розстроєм державного ладу, упадком економічного життя, браком спокою, порядку... Росія стоїть перед дилемою: або йти шляхом анархії й розкладу, або по антракті утоми й апатії з новою енергією взятися до оновлення державного й суспільного ладу» [18, с. 113].

Відмінне світосприйняття й світоглядні цінності представників буржуазії та інтелігенції, безумовно, позначились на програмах партійних організацій, сформували різні вектори їх політичної ідеології. У зв'язку з цим, на думку автора, можна виділити два типи політичної свідомості ліберально-демократичного відтінку, які визначили хід революційного процесу в опозиційному середовищі: «прагматичний», що характеризував позицію представників ділових кіл суспільства та «інтелектуально-ідеологічний», який став орієнтиром для тогочасної інтелігенції в спробі знайти своє місце в системі соціально-класових координат.

Участь ліберально-налаштованих підприємців та представників інтелігенції в діяльності партійних організацій, виступи в періодичній пресі, на демонстраціях та численні звернення до державних установ стали першим спільним досвідом консолідації опозиційних груп у ході пробудження політичної активності соціальних верств. Подібна консолідація свідчила про еволюцію суспільного розвитку у бік появи паростків громадянського суспільства, організованому на позастанових засадах, формування сегменту соціальних сил, здатного кардинально реформувати державний та громадський устрій. Політичний конфлікт 1905-1907 рр. підштовхнув до об'єднання ідеологічно близькі групи прагматичного підприємництва та представників інтелектуальних професій, хоча і не став уроком для них в усвідомленні необхідності створення широкої суспільної коаліції проти самодержавства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вест Дж. Буржуазия и общественность в предреволюционной России // История СССР. – 1992. - № 1. – с. 192 – 201; 2. Черменский Е.Д. Буржуазия и царизм в первой русской революции. – М.: Мысль, 1970. – 448 с.; 3. Боханов А.Н. Деловая элита России. – М., 1994. – 275 с.; 4. Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (XIX в.): Историко-социологический очерк. – К.: Наукова думка, 1991. – 172 с.; 5. Ерман Л.К. Интеллигенция в Первой русской революции. – М., 1966. – 376 с.; 6. Ушаков А.В. Русская интеллигенция периода буржуазно-демократических революций (профессиональная и политическая структура // Интеллигенция и революция. ХХ век / Под ред. Гусева К.В. – М., 1985. – С. 48 – 57; 7. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ ст.: соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.; 8. Донік О.М. Соціокультурний вимір

.....
підприємництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Випуск VI. – К., 2003. – с. 49 – 55.; 9. История предпринимательства в России / РАН, Институт российской истории. – М., 2000. – Кн. 2: Вторая половина XIX – начало XX века / В.И. Бовыкин, М.Л. Гавлин, Л.М. Епифанова и др.; 10. Центральний державний історичний архів України (далі - ЦДІА України). – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 5.; 11. Шелохаев В.В. Кадеты – главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905-1907 гг. – М.: Наука, 1983. – 328 с.; 12. Білоус А.О. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні під час Першої російської революції (1905-1907 рр.)// Див. ... канд. іст. наук. - К., 1993. – 217 с.; 13. ЦДІА України. – Ф. 1152. – Оп. 1. – Спр. 210.; 14. Сеф С.Е. Буржуазия в 1905 году: По неизданным архивным материалам. – М.,- Л., 1926. – 128 с.; 15. Шелохаев В.В. Партия октябристов в период Первой российской революции. – М.: Наука, 1987. – 160 с.; 16. Берлин П.А. Русская буржуазия в старое и новое время. – М.,- Л.: Книга, 1925. – 345 с.; 17. Тютюкин С.В. Первая революция в России: взгляд через столетие // Отечественная история. – 2004. - № 6. – С. 126 – 141; 18. Грушевський М.С. Перша річниця російської конституції // Грушевський М.С. 3 біжучої хвилі. Статті й замітки на теми дня. 1905-1906 рр. – К., 1907. – С. 112 – 116.

І.Б. Дацків

ДИПЛОМАТИЧНІ ЗАХОДИ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО ЩОДО МІЖНАРОДНОГО ВИЗНАННЯ І НЕДОТОРКАНОСТІ КОРДОНІВ УКРАЇНИ

Аналіз зовнішньої політики гетьманату П. Скоропадського про міжнародне визнання і недоторканість кордонів знайшли відображення як в спеціальних дослідженнях вітчизняних емігрантських українських істориків, так і загальних роботах з історії України, української революції 1917- 1923 рр., громадянської війни в Росії, міжнародних відносин періоду Першої світової війни. Його започаткували у своїх працях діячі українського національно-визвольного руху 1917-1923 рр. В.Винниченко [1], Д. Дорошенко [2], О. Доценко [3], О. Шульгин [4] та ін. Ними представлено широкий фактичний матеріал, що відображає події того часу й надає можливість аналізувати розвиток зовнішньополітичної діяльності Української держави; цитовано важливі державно-політичні документи, які з часом були втрачені; збережено дух тієї епохи.

Наукові праці професійних істориків представлені як безпосередніми учасниками революційних подій (Д. Дорошенко, О. Шульгин), так і дослідниками більш пізнього періоду. Для них характерна більша науковість та виваженість оцінок, а для праць більш пізнього періоду – переважно обстоювання правильності того шляху, по якому йшов гетьман на шляху будівництва Української держави, доведення вимушеності багатьох його непопулярних дій складним становищем «між двох вогнів,» в якому він опинився.

Ідейні суперечки між представниками двох протилежних таборів мали вплив на появу чисельних праць емігрантської літератури 1920-1980 рр. швидше публіцистичного, ніж наукового характеру, в яких недостатність джерельної бази піднімалися особистими спостереженнями, емоційним викладанням власних поглядів і відвертою апологетикою тієї форми влади, що імпонувала тому чи іншому автору [5]. Привертає увагу той факт, що оцінки Української держави та політики гетьмана представниками уенерівської історіографії в основному збігаються з оцінками радянської історіографії.

Низка досліджень, здійснених представниками української діаспори, стала основою подальшого вивчення Української гетьманської політики. Передусім йдеться про праці Д. Дорошенка [6], у яких знаходимо найповнішу інформацію про ставлення держав до України в часи Гетьманату, оскільки, будучи міністром закордонних справ Української держави (з травня до 14 листопада 1918 р.), Д. Дорошенко був безпосередньо причетний до формування її зовнішньої політики.

Звертає на себе увагу документальний характер висвітлення Д. Дорошенком міжнародних змагань України, в тому числі за рахунок включення до праць текстів дипломатичних документів, що, за оцінкою І. Борщака, робить його праці «першорядним джерелом» [7, с. 376].

В. Солдатенко називає «Історію України» Д. Дорошенка працею з «дуже високим фаховим рівнем, глибиною аналізу, ґрунтовністю міркувань» [8, с. 20].

Серед праць дослідників діаспори великий науковий інтерес мають роботи М. Мельника [9] та І. Нагаєвського [10], що містять значний фактичний і документальний матеріал.

Праці сучасних українських істориків, створені в умовах віддаленості від тогочасних подій та ідеологічних баталій, відрізняються меншою упередженістю та більшою виваженістю оцінок. Зовнішньополітична діяльність гетьманського уряду аналізується в наукових працях, присвячених вивченню Української держави в процесі державотворення 1917-1923 рр. [11;12]. Становленню зовнішньополітичної служби України періоду революції присвячено дисертацію Д. Веденєва [13], в